

УДК 631.95+006.83

Меглей В.І.
*аспірант кафедри економіки
підприємства та управління персоналом
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ: ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ, ЕКОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

У статті досліджено стан та перспективи відтворення вітчизняного аграрного сектору за ступенем реалізації національної концепції сталого розвитку. Запропоновано застосування методологічного принципу системності щодо аграрного розвитку у векторі економічних, екологічних та соціальних взаємодій. Надано розгорнуту характеристику комплексної аграрної системи за структурою, функціонуванням, результативністю забезпечення параметрів, перспективами вдосконалення на сучасному ринковому етапі.

Ключові слова: аграрний сектор, сталий розвиток, аграрна система, галузевий розвиток, ефективність аграрного виробництва.

Меглей В.И. ПЕРСПЕКТИВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ АГРАРНОГО ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ, ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ

В статье исследовано состояние и перспективы воспроизводства отечественного аграрного сектора по степени реализации национальной концепции устойчивого развития. Предложено применение методологического принципа системности в отношении аграрного развития в векторе экономических, экологических и социальных взаимодействий. Дана развернутая характеристика комплексной аграрной системы по структуре, функционированию, результативности обеспечения параметров, перспективам совершенствования на современном рыночном этапе.

Ключевые слова: аграрный сектор, устойчивое развитие, аграрная система, отраслевое развитие, эффективность аграрного производства.

Mehlei V.I. PROSPECTS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL SYSTEM OF AGRICULTURAL MANAGEMENT: ECONOMIC, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL DIMENSION

This article explores the state and prospects of playback of the domestic agricultural sector by the degree of implementation of the national concept of sustainable development. The application of methodological principle of systematic regarding agricultural development in the vector of economic, environmental and social interactions is proposed. The detailed characteristic of the complex agricultural system by structure, functioning, productivity of ensuring parameters, the prospects of improving the prospects on the modern market stage is given.

Keywords: agricultural sector, sustainable development, agricultural system, industry development, efficiency of agricultural production.

Постановка проблеми. Важливим напрямом прогресивного відтворення аграрного сектору національної економіки є реалізація прийнятої в Україні концепції сталого розвитку як регуляторної моделі державної політики та програми її практичної реалізації на рівні окремих господарюючих суб'єктів. Динаміка аграрних процесів у межах певних констант (фінансово-економічних, організаційних, техніко-технологічних, підприємницьких тощо) як найбільш оптимальних на відповідному ринковому етапі сукупно відображає принципи сталого розвитку в розумній постійності, а не статичності. Йдеться про доцільність розроблень таких інституційних механізмів у секторальному аграрному розвитку, які ефективно поєднують заходи державного регулювання та ринкового саморозвитку. Такі події будуть можливими у разі збалансування інтересів суспільства, аграрного середовища, окремого сільськогосподарського підприємства та довкілля. З позиції кристалізації аграрних явищ необхідно поєднати в єдину систему економічні, екологічні та соціальні складники.

Фактичний стан вищезазначених елементів розвитку аграрного сектору України значною мірою відзначається незбалансованістю. Зокрема, економічні мотивації у вітчизняному аграрному господарюванні часто реалізуються як пріоритетні на шкоду екологічним та соціальним. Підтвердженням цього є значна кількість реальних соціальних проблем в аграрній сфері, пов'язаних із низьким соціально-культурним статусом сьогодишнього українського села, обмеженими можливостями сільських мешканців щодо соціального благоустрою, творчого зростання та самореалізації. Невідповідним є також екологічний складник аграрного розвитку України,

що знаходить підтвердження у негативних екологічних явищах – забрудненнях ґрунтів, природних та штучно створених водойм, задіяних у системі аграрного господарювання, порушеннях стану аграрних ландшафтів та окремих аграрних екосистем тощо. З огляду на виділені аспекти такий напрям дослідження є актуальним для наукової дискусії з метою прийняття узгоджених рішень щодо напрямів оновлення національного аграрного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізація національної доктрини сталого розвитку в аграрному секторі України охоплює як макро-, так і мікроекономічний рівень, відображається заходами державного та регіонального регулювання, з одного боку, і тактичними діями відповідних суб'єктів господарювання – з іншого. Питання, пов'язані зі становленням аграрної економіки України на засадах сталого розвитку, розглядаються в дослідженнях значної кількості авторів, які пропонують власне бачення вирішення ключових проблем системи аграрного господарювання. Важливим напрямом є еколого-економічні аспекти аграрного сталого розвитку, на що акцентується увага у працях О.М. Бородіної, М.А. Брусенко, Ю.С. Герасименко, М.В. Дубініної, О.Д. Гудзинського, Л.І. Катана, М.В. Калінчика, Ю.М. Лопатинського, Б.Й. Пасхавера, О.О. Юшкевича та інших. Зокрема, висуваються окремі еколого-економічні концепції, стратегії та програми розвитку національного аграрного сектору [1–3], розглядаються механізми досягнення необхідної ефективності системи аграрного господарювання як цільового орієнтиру з еколого-економічних позицій на основі використання відповідного інструментарію, зокрема в сучасних євроінтеграційних умовах [4–6], акценту-

ється увага на доцільності врахування міжнародного досвіду щодо регулювання еколого-економічного розвитку аграрного сектору економіки України [7] тощо.

Деяко менше висвітлено у науковій літературі є соціально-економічний складник національного аграрного розвитку, зокрема з позиції практичної реалізації інтересів мешканців сільських територій, громадських об'єднань, мотивації діяльності сільськогосподарських підприємств тощо. У цьому аспекті варто відзначити праці М.В. Крушельницького, Т.М. Булаха, Ю.М. Мельник та інших дослідників, що спрямовані на обґрунтування соціально-економічних тенденцій розвитку аграрного сектору України, виокремлення та аналіз проблем та обґрунтування шляхів їх вирішення.

Саме на збалансування усіх трьох складників (економічних, соціальних, екологічних) як концептуально єдиних у реалізації принципів сталого розвитку аграрного сектору економіки України повинні бути спрямовані подальші теоретико-методологічні та прикладні дослідження для досягнення результатів доцільності, бажаності, ефективності, відтворюваності в сучасній ринковій практиці.

Метою статті є розгляд процесів формування сучасної аграрної системи на рівні економічних, соціальних, екологічних взаємодій як сучасних доміант сталого розвитку.

Вклад основного матеріалу. Практика аграрного розвитку економіки України потребує кардинального вдосконалення на засадах сучасних ринкових підходів з урахуванням прогресивних світових, зокрема

європейських, тенденцій. Важливим при цьому є застосування принципів системності як засобів сільськогосподарської діяльності та досягнення мети сталого розвитку національного аграрного сектору. Водночас варто формувати дієві механізми управління аграрним розвитком з урахуванням перспектив загального економічного піднесення держави, соціальних інтересів кожного члена суспільства, відтворення екологічних параметрів у процесі аграрного господарювання на технічно прийнятному рівні. За таких умов варто особливу увагу акцентувати на науково-методологічному обґрунтуванні відповідних процесів та пропозиціях нестандартних рішень.

Ми пропонуємо методологічний напрям використання системного підходу щодо аграрного розвитку, відображення принципів застосування методів системного аналізу та синтезу щодо структури та функціонування аграрної соціо-еколого-економічної системи на рівні її динамічного відтворення. Розвиток складної за структурними параметрами, інтегральної за функціонуванням аграрної системи доцільно розглядати з позицій (табл. 1):

1. динамічної структури, що забезпечує цілісність;
2. різноспрямованого функціонування з одночасним підтриманням процесів рівноваги;
3. відтворення параметрів результативності (ефективності);
4. самовдосконалення та цілеспрямованого управління розвитком.

Сучасними формами підвищення дієвості системи аграрного господарювання в Україні у широкому

Таблиця 1

Принципи розвитку соціо-еколого-економічної аграрної системи

Характеристика комплексної аграрної системи та її підсистем		
Економічна підсистема	Екологічна підсистема	Соціальна підсистема
Розвиток як підтримання структури системи – сукупність елементів, що забезпечують цілісність системи, підпорядкованість, потенційну здатність до перетворень		
Складна системоутворювальна одиниця, що містить окремі структури та показники їх вияву (організаційні, компонентні, управлінські, логістичні тощо), акумулює науково-технічний потенціал	Елементарна, часова або просторова постійність окремих параметрів підсистеми, основних біотичних та абіотичних складників, супроводжувальних технічних, технологічних та інших елементів	Єдність багатоконпонентних суспільних форм та їх виявів через політичні, соціально-економічні, екологічні елементи, культурні цінності, особистісні здійснення та самореалізацію членів аграрної спільноти тощо
Розвиток як процес функціонування системи – зміни, взаємодії, перетворення, трансформації з одночасною рівновагою та динамічною рівновагою підсистем		
Процесні реакції на рівні окремих суб'єктів господарювання як відповідь на дію внутрішніх і зовнішніх ринкових чинників – попит, виробництво, торгівля, споживання, міжнародна економічна діяльність; реалізація економічної та суспільної доцільності, необхідності, достатності аграрної діяльності	Перетворення окремого природного ресурсу в елемент економічної діяльності підприємства – промислового, аграрного; формування нових інтеграційних еколого-технічних, еколого-технологічних господарюючих елементів; трансформації природних екосистем та утворення комплексних структур	Зміни соціально-економічних завдань та перспектив розвитку національної економіки та суспільства, ринкових форм та методів соціальної реалізації, урізноманітнення споживчих вимог та переваг; виникнення нових форм соціальної достатності та мотиваційної задоволеності агро-екологічним середовищем
Розвиток як результативність системи – відтворення окремих параметрів, складників системи в «режимі» саморозвитку або управління, ефективність інтегральних процесів		
Реалізація економічного потенціалу окремих суб'єктів господарювання, регіонів, територій та отримання оптимального соціально-економічного ефекту; усунення суперечностей між системою та зовнішнім середовищем у процесі аграрного виробництва	Збереження стійкості екосистем та інших природних угруповань з одночасними оновленнями на основі самовідтворення та дієвих управлінських рішень; інтеграційного перебігу процесів саморозвитку та керованого розвитку агро-екологічними процесами	Формування нового рівня соціально-економічних показників розвитку держави; впровадження соціально орієнтованих концепцій державного управління у сфері аграрної економіки, культури, освіти, гуманітарного розвитку сільської місцевості
Розвиток та перспективи вдосконалення системи – збалансування соціальних, економічних, екологічних процесів у одиничній реалізації та інтегральній єдності		
Ринкова самоорганізація аграрної економічної системи у поєднанні із державним регулюванням; впровадження принципів раціонального ресурсовикористання – технічних, технологічних, екологічних, інформаційних, інтелектуальних тощо	Ефективна природоохоронна діяльність у єдності з екологічними цінностями, господарською доцільністю аграрного виробництва; збалансоване використання природних ресурсів; відтворення природного біорозмаїття, природних екосистем – від елементарних до глобальних	Досягнення якісно нового стану комплексної системи за параметрами соціальними, економічними, екологічними; забезпечення рівня комфортності життєдіяльності людини, добробуту, сприятливого соціального клімату, виходу на нові показники соціального забезпечення

Джерело: побудовано автором.

розумінні на основі запропонованого рівнозначного поєднання економічних, соціальних та екологічних складників є забезпечення процесів аграрного виробництва, підприємництва, розвитку сільських територій тощо на новому рівні за виявами максимальної економічної ефективності, соціальної прийнятності, екологічної відтворюваності. Першоосовою такого підходу мають бути структурні зміни окремих аграрних систем, що містять природні, технічні, економічні, соціальні та комбіновані підсистеми, трансформації їхніх функціональних параметрів на основі оновлення підходів до використання природних ресурсів та їх ефективного перетворення в економічні, підприємницькі та соціальні ресурси. Прикладом у цьому аспекті може бути прогресивний розвиток аграрного складника у значній кількості економічно розвинених європейських країн, зокрема Швейцарії, Нідерландах, Німеччині, Франції, Польщі та інших, у яких аграрні підприємства як структурні суб'єкти господарювання є досить збалансованими за економічними, екологічними та соціальними параметрами, мають особливі режими в системі державного регулювання, відповідні преференції, страхові поліси та іншу підтримку.

Сьогодні варто виокремити три групи сільськогосподарських товаровиробників, такі як 1) великі підприємства (агрохолдинги); 2) середні та малі підприємства, фермерські господарства; 3) господарства населення. Такий розподіл є визначальним із позицій неоднакового рівня економічних доходів і різного впливу на екологічну та соціальну ситуацію на селі. Зокрема, відстає екологічний складник у структурі сукупної аграрної системи, а також на рівні малих підприємств та домогосподарств населення. Аргументом до зазначеного є те, що аграрний сектор, будучи елементом природокористування, здійснює в Україні третину усіх забруднювальних викидів. Це визначає високу актуальність питань екологізації вітчизняного аграрного виробництва та функціонування аграрних підприємств за принципами еколого-економічного збалансування. Водночас варто відзначити окремі позитивні процеси, зокрема, сьогодні прискорено зростає частка сільськогосподарських підприємств України, випереджаючи приріст основних параметрів домогосподарств населення. Позитивом є те, що це дає змогу підвищувати якісні параметри аграрного господарювання на рівні великих підприємств (зокрема, відношення до екологічних регламентів щодо забруднюючих речовин, можливостей формування агроландшафтів за екологічними параметрами з обов'язковою частковою природних комплексів у структурі агроєкосистеми тощо).

Наявними є стримувальні фактори щодо соціального складника, зокрема, рівень оплати праці в аграрному секторі відстає від середньоукраїнського. І хоча цей розрив і скорочується останніми роками, заробітна плата в сільському господарстві залишається однією з найнижчих серед видів економічної діяльності. Інший приклад: якщо раніше сільськогосподарські підприємства як системоутворювальні елементи життя сільської місцевості спрямовували значний обсяг коштів на його соціальний благоустрій, то сьогодні такі дії обмежені, як наслідок – соціально-культурний рівень є низьким і потребує радикальних змін.

Розглянуті вище структурні елементи та їх перетворення корелюють із важливістю вдосконалення процесів функціонування комплексних аграрних систем на основі прогресивних змін, трансформацій. Йдеться про необхідність кардинальних змін

у галузевому розвитку аграрного сектору України (зокрема, в землеробстві, рослинництві, тваринництві та деяких інших сферах аграрного виробництва) на основі науково обґрунтованих підходів. Для прикладу – поєднання інтенсивних та екстенсивних циклів у сучасному трактуванні, насамперед у формі альтернативного (органічного) сільського господарювання як доповнювального до звичаєного аграрного виробництва (табл. 2).

Сьогодні в сільському господарстві України переважає культура максимальної економічної прибутковості, насамперед за рахунок процесів інтенсифікації на протидію екологічним та соціальним цінностям. Ми пропонуємо інші підходи, комбіновані за походженням, які, з одного боку, забезпечать необхідний рівень продуктивності аграрної системи на рівні окремого господарства, з іншого – поєднують економічні, екологічні, соціальні показники та максимально збалансують їх у єдине ціле.

Незважаючи на переважання у діяльності окремих вітчизняних господарств інтенсивних шляхів розвитку, наприклад у рослинництві у формі вирощування зернових, зернобобових чи кормових культур на значних територіях (що характерно, для великих господарств, зокрема агрохолдингів або фермерських господарств), або обмеженого в кількісному вимірі виробництва овочів, плодів, ягід та інших культур, зокрема у формі органічного виробництва, сукупна продуктивність аграрної системи на макрорівні (окремого великого господарства або об'єднань на регіональному рівні) буде збережена. Крім того, запропонована «комбінована» культура рослинного виробництва є досить прогресивною, оскільки дає змогу, з одного боку, забезпечити у кількісному еквіваленті харчові та промислові потреби в тих чи інших сільськогосподарських культурах, а з іншого – підвищує якісні параметри як для споживача продукту, так і для довкілля за рахунок органічного виробництва без застосування (або з суттєвим обмеженням) хімічних синтетичних речовин. Такі зміни аграрного господарювання у структурно-функціональному забезпеченні також будуть мати позитивні екологічні та соціальні наслідки, зокрема, будуть виконуватися важливі соціальні завдання – забезпечення населення України якісною та екологічно безпечною харчовою продукцією, збереження агроєкологічних ландшафтів та природних комплексів на екологічно високому рівні. Щодо останнього йдеться також про потенційні можливості диверсифікації економічної діяльності на таких територіях та доповнювального розвитку аграрного (зеленого, екологічного) туризму, приватного відпочинку на базі окремих приватних садиб тощо.

Водночас необхідним є державне регулювання процесів розвитку інтенсивних технологій та альтернативних форм ведення системи сільського господарювання на основі відповідних концепцій, доктрин, програм, різнорівневих заходів щодо організації аграрного виробництва, використання сучасних методів раціонального використання та відтворення ресурсів незалежно від форм господарювання тощо. Щодо перспектив піднесення в Україні альтернативних методів аграрного господарювання варто відзначити, що прибутковість біологічно орієнтованого рослинництва та тваринництва є невисокою, як засвідчує світова практика, крім того, екологічне відновлення основних виробничих процесів вимагає додаткових затрат і капіталовкладень. Саме тому на цьому рівні мають «спрацювати» загальнодержавні інтереси щодо аграрних перспектив України як сучасної сіль-

Таблиця 2

Домінанти поєднання інтенсивних та екстенсивних шляхів розвитку аграрної виробничої системи

Програми інтенсивного розвитку аграрної системи	Програми екстенсивного розвитку аграрної системи
Землеробство	
Використання земельних угідь з метою отримання максимально можливого врожаю сільськогосподарських культур, впровадження сучасних систем обробітку ґрунту, зокрема зяблевого, підготовки ґрунтів до подальшого використання, збалансоване застосування мінеральних добрив, пестицидів та інших хімічних речовин	Застосування способів раціонального (за якісними параметрами) використання землі з метою розвитку органічного рослинництва, підтримання регламентованого рівня чистоти (фізичної, механічної, біологічної) та безпечності ґрунтів, підвищення родючості ґрунтів, використання чистих парів та інших форм «відпочинку» земельних угідь тощо
Рослинництво	
Вирощування високопродуктивних сортів та гібридів культурних рослин (як економічно ефективних) – зернових, зернобобових, технічних, плодовоовочевих, винограду тощо з метою одержання стабільно високих урожаїв продукції; урачування біотичних, абіотичних та антропогенних факторів середовища; дотримання правил сівозмін у культурі рослинництва на рівні окремих господарств	Впровадження органічного рослинництва як альтернативної та екологічної форми ведення системи аграрного господарювання, в межах якої мінімізується використання синтетичних хімічних речовин; перевага надається «зеленим» добривам, органічним регуляторам аграрних процесів, механічним способам обробітку ґрунту; впровадження селекційно адаптованих до регіональних умов розвитку сортів рослин тощо
Тваринництво	
Масове розведення і використання сільськогосподарських тварин в умовах великих господарств. Розвиток в Україні на засадах інтенсифікації скотарства, вівчарства, свинарства, конярства, птахівництва, звірівництва та інших галузей, продукція яких має продовольче, промислово-технічне значення	Розвиток в Україні альтернативних видів тваринництва, зокрема птахівництва, кролівництва, козівництва, вівчарства, частково великої рогатої худоби тощо, в умовах фермерських господарств та домогосподарств населення за умов високих стандартів утримання тварин та одержання якісної й безпечної продукції

ськогогосподарської держави, конкурентоспроможної на європейському та світовому ринках.

Йдеться про важливість поєднання інтересів у різних аграрних сферах України – виробничій, підприємницькій, соціальній, екологічній, що відображає ключові принципи концепції сталого розвитку, такі як забезпечення економічної ефективності аграрного виробництва, збереження продуктивності природних екосистем, формування високих екологічних та соціальних стандартів. Поряд із цим запропоновані дії будуть практичним відображенням впровадження концепції сталого розвитку в аграрному секторі України як сучасної управлінської, інноваційно-інвестиційної, екологічно орієнтованої та морально-етичної за соціальним змістом та мотивуванням програми функціонування суб'єктів аграрного господарювання.

Висновки. На основі проведеного дослідження стану та перспектив відтворення вітчизняного аграрного господарювання за вимірами сталого розвитку доцільно сформулювати сучасні методологічні підходи, що базуються на принципах системності, та практично відобразити їх у формі прийнятних методик трансформаційних змін комплексної аграрної системи, спрямувати розвиток вітчизняного аграрного середовища в русло рівнозначності економічних, екологічних, соціальних параметрів. Важливою є узгодженість принципів розвитку соціоєколого-економічної аграрної системи за структурними вимірами, функціональними процесами спрямованих трансформацій, результативністю та подальшим удосконаленням на основі збалансування державного регулювання, управління та ринкового саморозвитку. Наслідком впровадження запропонованих підходів буде вихід аграрного сектору економіки України на новий рівень, формування високої галузевої культури землеробства, рослинництва, тваринництва у їх взаємодії, підвищення загального рівня економічної ефективності сільського господарювання та підприємницьких ініціатив з боку окремих ринкових суб'єктів, обов'язковий екологічний супровід усіх процесів вітчизняного аграрного господарювання, посилення уваги до соціального складника у піднесенні сільської місцевості, підвищення рівня соці-

ального благополуччя сільського населення тощо. Подальші наукові дослідження варто спрямувати в русло методології конкретизації розвитку економічних, екологічних, соціальних підсистем у комплексній аграрній системі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Герасименко Ю.С. Еколого-економічна концепція розвитку аграрного сектору України / Ю.С. Герасименко // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія : Економічні науки. – 2015. – № 1. – С. 109–119.
- Калінчик М.В. Еколого-економічна стратегія розвитку аграрного сектору: постановка проблеми / М.В. Калінчик, І.М. Алексєнко // Агросвіт. – 2016. – № 3. – С. 3–7.
- Клименко А.А. Державні та регіональні програми сталого розвитку аграрної сфери України в умовах мінливої економіки / А.А. Клименко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 4. – С. 83–86.
- Брусенко М.А. Розвиток аграрного сектору економіки України на етапі адаптації до сучасних вимог екологізації й енергозбереження / М.А. Брусенко // Агроінком. – 2008. – № 5-6. – С. 46–50.
- Катан Л.І. Фінансово-екологічні інструментарії регулювання сталого розвитку аграрної сфери України / Л.І. Катан // Агросвіт. – 2014. – № 7. – С. 3–7.
- Лопатинський Ю.М. Сталій розвиток аграрного сектору національної економіки у контексті євроінтеграції / Ю.М. Лопатинський // Науковий вісник Чернівецького університету. (Серія : Економіка). – Вип. 730–731. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С. 17–20.
- Юшкевич О.О. Міжнародний досвід регулювання економічного та екологічного розвитку аграрного сектору економіки / О.О. Юшкевич // Економічний часопис-XXI. – 2013. – 3–4 (1). – С. 71–74.
- Крушельницький М.В. Соціально-економічні тенденції розвитку аграрного сектору економіки України / М.В. Крушельницький // Облік і фінанси. – 2015. – № 3. – С. 153–158.
- Булах Т.М. Стратегічні напрями аграрної політики в контексті соціально-економічного розвитку села / Т.М. Булах // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 5. – С. 89–93.
- Мельник Ю.М. Пріоритети соціальної відповідальності аграрного бізнесу / Ю.М. Мельник // Економічний форум. – 2014. – № 4. – С. 263–269.
- Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України» // Державна служба статистики України. – Київ, 2014. – 56 с.
- Державна служба статистики України : [веб сайт]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>